

AZ OLASZ TELEPÍTÉSEK MAGYAR TANULSÁGA

OLASZORSZÁG települési struktúráját nagy mértékben jellemzi az a körülmény, hogy az összlakosság jelentős hányada (26%-a) elszórt, magányosan álló házakban él. Természetszerűen az agrárlakosság települési formája ez és ősi itáliai hagyományokra tekint vissza. A kisbirtokosok túlnyomó része — különösen Észak- és Közép-Olaszországban — nem falvakban tömörül, hanem a birtok területén él és gazdálkodik, kulturális szükségleteit, társas élet iránti igényeit pedig a legközelebbi, nem egyszer távol eső helység elégíti ki. Ez a körülmény egyik oka annak, hogy az elhagyatottan élő agrárlakosság túlzott mértékben tódul a városokba, de annak is, hogy a legkisebb olasz helységek is erősen városias jellegűek, hiszen a legkevesbbé városképző agrárelem a helység lakosságából mintegy kivonódik és szétszóródik a környéken.

Ennek ellenére ugyanezt a települési struktúrát hívják életre, azonban korszerű és céltudatosan megszervezett formában az új olasz telepítések. Ezek legnagyobb arányú példáját a pontini mocsarak helyén létesített telepítési rendszerben s az ehhez tartozó új városokban (Littoria, Sabaudia, Aprilia, Pontinia, Pomezia) szemlélhetjük.¹ Pedig a telepítés társadalompolitikai célja éppen a túlzott városiasodás ellensúlyozása, sőt a főlös számú városi lakosság egy részének a földműveléshez való visszatérítése volt. Ennek megfelelően olyan rendszer kialakítására volt szükség, amely biztosítja a telepesek számára agráréletformájuk egyidejű megtartásával a magasabb színvonalú élet lehetőségeit, a város előnyeit. Ezért történt, hogy a telepítések során tartózkodtak telepes községek létesítésétől, melyek az olasz viszonyok között a városiasodás újabb csiráit képezték volna; a lecsapolás által nyert 60.000 hektár területen földhöz juttatott 3200 telepes család, kb. 30.000 lélek számára ezúttal is magányosan álló házak épültek, mindegyik a hozzátartozó birtok területén.

¹ Ez a nagyarányú és különleges rendszer minden vonatkozásában tanulságos; ezúttal azonban egyedül urbanisztikai jelentőségét és tanulságait törekszem megvilágítani. A telepítés előzményeit és végrehajtását bővebben ismertettem „Az új olasz telepítések” címen „Az Ország Útja” 1939. 7. számában.

Az ilymódon elkülönített, magányosan élő és gazdálkodó telepes családok számára azonban a magasabbrendű életszükségleteket, a közösségi élet lehetőségeit a külön e célra épített központok szolgálják. A döntő körülmény, amin a telepítés sikere múlik; a telepes házak és a központok megfelelő kapcsolatának biztosítása, tehát a rendelkezésre álló területnek olymódon való megszervezése, ami lehetővé teszi a telepesek számára a központok gyors és könnyű megközelítését. Ezt a célt szolgálja egyrészt a rendkívül sűrű és jó úthálózat, aminek eredményeképpen az átlagosan 14 hektár terjedelmű birtoktestek mindegyike gépkocsival járható út mentén fekszik, másrészt a központok megfelelő elhelyezése, ami úgy történt, hogy az azoktól legtávolabb fekvő telepes házak távolsága sem haladja meg a 4 km-t; a telepesek tehát a központokat kerékpáron vagy autóbuszon percekben belül elérhetik.

De a telepítés sikere nem kevésbé azon is múlik, hogy mit nyújtanak a kulturális és közösségi élet szempontjából az említett központok. Ezeknek nagyobb része, az ú. n. „borgata“-k (tanyaközpontok), az elsődleges életszükségleteket elégítik ki: itt találjuk a templomot, iskolát, fasciot, sporttelepet, postát, üzletet, vendéglőt, általában tehát azokat az intézményeket, amelyeket idehaza közepes nagyságú falvakban találunk meg. A városi központ (città rurale) viszont arra hivatott, hogy egy nagyobb terület szétszórt agrárlakossága részére biztosítsa a magasabbrendű életszükségleteket, a városias élet előnyeit. Ide tették a tanyaközpontokban is megtalálható intézményeken kívül¹ a városházát (municipio), előtte a városhoz tartozó összes telepesek egybeseregltésére alkalmas térrel, orvosi ambulanciát, kisdédóvót, fasciot a dopolavoro helyiségeivel, az ifjúsági szervezetek házát, csendőrlaktanyát, vásártelepet, vágóhidat, különféle üzletet, vendéglőt, szállodát, mozit, temetőt stb. Ezeket a városi központokat az teszi különlegessé és újszerűvé, hogy az említett intézmények személyzetén kívül egyéb lakosságuk nincs és a telepítés céltudatosan megszervezett jellegénél fogva nem is lehet. A városi központ tehát pusztán a városias funkciók ellátására hivatott, s ilymódon nem más, mint egy laza, szétponosított agrártelepülés belső, városias magva, cityje, melynek tulajdonképpeni lakosai a környékén szétszórt telepesek.

Végül e rövid jellemzés kiegészítéseképpen rá kell mutatnunk arra, hogy a pontinai telepítési rendszer roppant költségekkel létesült a mocsarak helyén, s igazi jelentőségét nem közvetlenül kimutatható gyakorlati eredményeiben kell keresnünk, hanem inkább példaadó kísérletnek kell tekintenünk, mely a további olasz telepítések számára útmutatásul szolgál. Éppen e kísérleti jellegből következik az is, hogy az újonnan feltárt terület, az itt létesített telepítési rendszer a külvilágtól csaknem hermetikusan elzárva éli a maga életét céltudatosan megszabott belső törvényei szerint és szigorúan megtartott keretek között. Az egész rendszert mint szokatlan egységet kell felfognunk: tehát a városi és tanyai központokat nem értelmezhetjük a hozzájuk tartozó telepesek nélkül, s az utóbbiak élete is értelmetlen volna a tanyai és városi központok nélkül. Egy különleges, céltudatos s ugyanakkor az ősi itáliai települési struktúrával rokon rendszer szerint megszervezett, újszerű tér tehát a pontini mocsarak területe, ahol nincs külön város és külön falu, külön városi és külön vidéki lét, hanem az egész területet civilizált, mondhatnánk városias szintre emeli a központokból kisugárzó városias energia. Ebben kell látnunk urbanisztikai szempontból az új olasz telepítési rendszer jelentőségét, s ebből kell levonnunk bizonyos tanulságokat különös tekintettel sajátos magyar problémáinkra és viszonyainkra.

Hazánk települési struktúrája a városiasodás szempontjából Olaszországéval csaknem ellentétesnek mondható. Az agráréletformától való menekülés nem a kisebb helységek városiasodásában nyilvánul meg, hanem elsősorban az agrárlakosságnak a főváros felé való özönlésében, a főváros és környékének túlzott növekedésében. A Dunántúl és a peremvidékek

¹ A városi és tanyaközpontok rendszere ugyanis nem hierarchikus, amennyiben a városi központokhoz közvetlenül is megfelelő számú telepes ház tartozik, a város tehát egyben a tanyaközpont szerepét is betölti.

falvakra és csekélyszámú, nem eléggé városias városokra tagozódnak, az Alföldön pedig, annak ellenére, hogy az agrárnépesség jelentős része nem falvakban, hanem a mezővárosok környékén szétszórt tanyákon él és gazdálkodik, a városiasodási folyamat az olaszországgal szintén ellentétes. Ugyanis a tanyákon élő és gazdálkodó lakosság nagy része valójában a mezővároshoz tartozik, ott is van állandó lakása, azt tekinti életcentrumának, otthonának, ami a városias fejlődés helyett nem egyszer a város elparasztosodását, városias jellegének csökkenését eredményezi. Ez a körülmény alakította ki köztudatunkban azt a meggyőződést, hogy az agráréletforma nem alkalmas a városias fejlődésre, gátolja a városképződést és szükségképpen a város és a vidék ellentétességét, szembenállását vonja maga után. Ugyanez a meggyőződés él tudattalanul az agrárnépesség széles rétegeiben, amely elhagyatottságából, alacsony életszintjéből nem lát más kiutat, mint a városba, elsősorban a fővárosba való vándorlást. Ennek a folyamatnak kóros jellegét pedig mindenél szemléletesebben bizonyítja fővárosunk állandó növekedése, de főképpen a fővárost övező és ma már félmillió, minden vonatkozásában kárhuzatos proletár agglomeráció!¹

Márpedig az olasz telepítési rendszer tanulsága éppen az, hogy megcáfolja ezt a közkeletű meggyőződést, amennyiben példát, megoldást mutat arra: miképpen szervezhető meg egy nagyobb agrárjellegű terület úgy, hogy lakossága közvetlenül részesedjék a város előnyeiben. Ha ezt a célkitűzést, ennek jogosságát, kilátásait mérlegelni akarjuk, bizonyos mértékig függetleníteni kell magunkat a városnak és vidéknek köztudatunkban kialakult kategóriáitól, mert ezeknek alapján állva az agrárlakosság városiasodására, polgárosodására nem is képzelhetünk el más megoldást, mint az agráréletformától való mind fokozottabb menekülést, a vidék elnéptelenedését s ugyanez a városok szüntelen és határtalan növekedését. Nyilvánvaló tehát, hogy amennyiben az agrártermelést, az agráréletformát mint alapvető szükségyszerűséget fenntartani kívánjuk, akkor hatalmi és természetellenes eszközöktől eltekintve csupán egy megoldás lehetséges: a város és vidék ellentétes kategóriáinak feloldása, szintézise, a város eddigi fogalmának, funkcióinak felbontása és kiterjesztése egy-egy nagyobb agrár jellegű területen. Egy-egy ilyen terület, mint a pontini mocsarak területe, nem lesz eddigi kategóriáink szerint sem vidék, sem város, hanem városias erővonalakkal áthatott tér, a városnak valamely oldott változata, amit a vidékről városba vándorlás mai dinamikus folyamata helyett bizonyos mértékig rögzített, statikus állapot jellemez. Egy-egy ilyen területen nem lennének jelentős értékkülönbségek annak egyes pontjai között, mert ez szükségképpen állandó feszültséget és annak feloldására irányuló törekvéseket, vándorlásokat eredményez, hanem a terület a maga egészében homogén jellegű lenne, s minden pontján hasonló életlehetőségeket, életszínvonalat nyújtana. Agrár jellegű vidékeken tehát, mint hazánkban, de különösen az Alföldön, a vidék elnéptelenedésének, a városba tódulásnak problémája aligha oldható meg másképpen, mint minél több ilyen egy-egy centrumhoz csatolt, városias erővonalakkal áthatott homogén terület megszervezésével és egymásmellé rendelésével s ez egyben egyetlen lehetősége az agrárnépesség felemelkedésének, polgárisodásának is.

De az olasz telepítések tanulságosak abból a szempontból is, hogy olasz földön e célkitűzések megvalósítására nem valami új, mesterkéltné és ideológiai rendszer alapján került sor, hanem a hagyományos olasz települési rendszer korszerű és céltudatos újjászervezésével. Ennek megfelelően figyelmünket sajátos települési hagyományaink felé kell fordítanunk és megvizsgáljunk, hogy hasonló célkitűzések számára milyen lehetőségek nyílnak települési struktúránk keretei között. A fal-

¹ L. szerzőtől: „A magyar városépítés problémája“ Az Ország Útja 1938.5. szám.

vakra és városokra tagozódott dunántúli és peremvidékeken kevesebb alkalom kínálkozik az olasz telepítési rendszerhez hasonló homogén, városias területek kialakítására, itt — tekintettel a főváros túlzott növekedésének ellensúlyozására is — inkább a meglévő városok fejlesztésére, sőt újabb városias centrumok megeremtésére kellene törekednünk, elsősorban a kulturális és ipari decentralizáció útján; annál is inkább, mivel a nagybirtokok éppen ezeken a vidékeken maradtak meg legnagyobb arányban, a birtokreform során tehát számolnunk kell új telepes községek kialakulásával, amelyek nem nélkülözhetik a kellő számú és közelségű városias góccokat. Míg a helyzet az Alföldön, melynek jellemző települési formája a mezővárosokkal kapcsolatos tanyarendszer. Erdei Ferenc „Magyar város” című művében rámutatott ennek a sajátosan magyar települési formának lényegére, amely az olasz telepítési rendszerrel annyiban rokon, hogy egy városias funkciókra alkalmas és hivatott centrumhoz közvetlenül, tehát falvak közbeiktatása nélkül nagy kiterjedésű, tanyákra tagozódott agrárterület tartozik. Annak ellenére tehát, hogy a két települési rendszer között lényeges különbség van, amennyiben a magyar tanyai lakosság nagy része egyúttal városi lakos, sőt bizonyos mezőgazdasági termelési folyamatoknak maga a mezőváros a színhelye; ez a települési rendszer — egy-egy mezőváros és körzete — Erdei felfogása szerint is alkalmas arra, hogy korszerűen és céltudatosan újjászerveze a pontini telepítésekhez hasonló homogén városias teret alkotson, mely a város körzetében elszórt tanyákon élő és gazdálkodó agrárlakosság számára megnyitja a városias magasabb életszínvonal, a polgárosodás lehetőségeit.

A mezőváros és a hozzá tartozó tanyarendszer újjászervezésénél az olasz példa tanulsága szerint két körülménynek kell döntő fontosságot tulajdonítanunk. Az egyik: a szétszórtan települt agrárlakosságnak a várossal való közvetlen és gyors összeköttetési lehetősége, a másik: a városnak valóban városszerű működése, városias hivatása és jellege. Az első feladat tehát a megfelelő sűrűségű és minőségű úthálózat kiépítése egységesen elgondolt terv szerint. Ez azonban önmagában véve nem elegendő, miután mezővárosaink határa általában oly nagy terjedelmű, hogy a távolabbi tanyák lakossága még megfelelő összeköttetés esetében sem tarthat fenn a várossal állandó kapcsolatot. Szükségesnek mutatkozik tehát — szintén az olasz példa nyomán — megfelelően elhelyezett közvetítő és elosztó jellegű központok létesítése. Ezek azonban csupán az elsődleges és sürgős kulturális, közigazgatási, egészségügyi szükségleteket elégítenék ki. De nem is volna kívánatos, ha e központokban a fenti szükségleteken túlmenő jelentőségű szervek vagy intézmények nyernének elhelyezést, mert ennek előrelátható következménye az lenne, hogy a központok zárt agrártelepülésekké, falvakká alakulnának át, holott a rendszer végső célja csak az lehet, hogy minél teljesebb mértékben, települési góccok közbeiktatása nélkül biztosítsa az agrárlakosságnak a várossal való közvetlen kapcsolatát. A tanyai központ ezek szerint nem lehetne más és több, mint a távolabbi tanyák egy-egy csoportjának virtuális, alsófokú életcentruma és ugyanakkor a városnak a távolabbi tanyák felé kinyújtott csápjá, a városias energiának messzire kihelyezett elosztó állomása.

Míg az elmondottak szerint a tanyarendszer újjászervezése az olasz telepítési rendszerrel rokon vonásokat mutatna fel — a városi központ, a magyar mezőváros újjászervezésénél már előtérbe kell hogy kerüljenek azok a sajátos adottságok, amelyek a magyar mezővárost oly különleges települési és egyben életformává teszik. A mezőváros ugyanis, bár kiterjedése, de főleg különleges szerkezete folytán kedvező körülmények között városias fejlődésre, funkciókra alkalmas és hivatott, végső fokon az agrárlakosság települési formája, amely a város határában fekvő tanyáit előbb csupán gazdálkodási célokból létesítette és csupán kényszerítő körülmények folytán használta utóbb állandó lakóhelyének, amiből önálló települési egységek

fejlődtek. A lakosság túlnyomó része azonban ma is városi lakos, amennyiben lakóháza, telke van a városban is. A fennmaradó rész számára pedig a virtuális életcentrum továbbra is a város, ahová, hacsak teheti, belátogat és ahol, hacsak tehetné, ismét megtelepülne. A mezőváros tehát sohasem lehet kizárólag városi funkciókat ellátó, mondhatnók desztillált városias központ, mint az olasz telepes városok, hanem maga is az agrárlakosság egy részének lakóhelye s egyben bizonyos mezőgazdasági funkciók színhelye. Ez a körülmény döntően befolyásolja szerkezetét, megjelenését és döntően kell hogy befolyásolja korszerű újjászervezését is. A mezővárosnak csupán belső magva lehet kizárólag városias funkciókra hivatott, fenti célkitűzések értelmében minden lehetséges eszközzel valóban városias jellegűvé és hivatásúvá is kell tennünk, hiszen ez a belső mag egy nagy területen eloszló agrárlakosság kulturális, közösségi, gazdasági életének gyújtópontja, kisugárzó centruma. Ő maga körül széles övben települ az agrárlakosságnak az a jelentős része, amely ugyan a város határában tanyával is bír, de a város belsejében is van lakóháza és telke, ahol mezőgazdasági termelésének egyes fázisai lezajlanak. Nyilvánvaló, hogy ebben az övben a város szerkezete és megjelenése is más kell hogy legyen: lazább, kiterjedtebb a szerkezet, alacsonyabb a beépítés, tágasabb az utcakép. A város szélső övében viszont a magasabb telekárak, a piac közelsége, a közművekkel való ellátás lehetősége a belterjes kerti gazdálkodást teszi indokolttá — itt egy harmadik réteg kialakulását kell tekintetbe vennünk, mely határozottan agrárjellegű, de sorsával, létével a város közvetlen közeiéhez kötött. A mezőváros tehát három övre oszlik, az első jellegzetesen városi, a második részben városi, részben agrár, a harmadik elsősorban agrárfunkciókat teljesít s ennek megfelelő jellegű. Ezt a városszerkezetet öleli körül a tanyákkal benépesített, központokkal megszervezett, sűrű úthálózattal átszőtt határ: egy városias maghoz csatolt s közvetlenül ahhoz tartozó nagykiterjedésű agrárterület.

A magyar mezőváros korszerű újjászervezésében kell látnunk tehát a lehetőséget arra, hogy adottságaink figyelembevételével megvalósíthassuk az olasz telepítési politika célkitűzését: a város felbontását, kiterjesztését egy—egy összefüggő agrárterületen, ami a túlzott városbatódulás egyetlen természetes ellenszere és ugyanakkor az agrárlakosság polgárisodásának, a városbatóduláson kívül alighanem egyetlen természetes lehetősége. Az olasz példa megtanít arra, hogy ez a célkitűzés nem pusztán teória, hanem alapvető társadalmi, termelőgazdasági, művelődési szükségszerűség, aminek jogosultsága és megoldása is van, de egyúttal megtanít arra is, hogy a megoldást különleges adottságaink, települési hagyományaink figyelembevételével kell keresnünk. Maga a megoldás természetszerűen rendkívül sok kísérő körülménytől függ: a korszerű és céltudatos telepítéspolitikán kívül elsősorban mezőgazdasági termelésünk teljesítőképességének s egyben agrárlakosságunk életerejének növekedésétől s nem utolsósorban az újító, újjászervező törekvések iránti minél szélesebb körű megértéstől. Éppen ezért célszerű és nagyjelentőségű kezdeményezés volna valamelyik jellegzetes magyar mezőváros kiválasztása és újjászervezése az ismertett célkitűzések alapján, természetesen minden részletre kiterjedő átfogó terv szerint. Az ily módon meríthető tanulságok rendkívül értékesek lehetnének a további munkálatok során és siker esetén meggyőző példát szolgáltatathatnának mindazok számára, akikben hiányzik a bizalom vagy megértés az újjászervezési törekvések iránt. Mindenesetre a kezdeményezés a siker első feltétele, ennek igazságát mindennél meggyőzőbben megerősíti az olasz példa: a merészen és céltudatosan kezdeményező, de amellet a hagyományos, történeti fejlődést állandóan szemmel tartó olasz telepítési politika.

RIHMER PÁL